

worden, onderbelicht blijven. Het meest opvallende gebrek in het boek is de bijna totale afwezigheid van evolutionair perspectief doorheen de Nieuwe Tijd en de verantwoording voor deze keuze van zulke lange termijn. Zelfs in de drie eerste 'globaliserende' artikelen ontbreekt een korte perspectiefplaatsing van deze omvangrijke tijdsperiode. De editors of diverse auteurs kunnen toch onmogelijk uitgaan van de veronderstelling dat er zich temporeel tussen 1500 en 1789 geen evolutionaire dynamiek afspeelt en dat de circulatie van geneeskundige kennis aan de Europese onderwijsinstellingen in die periode louter en alleen afhankelijk was van de specifieke historische contexten?

De balans van dit werk slaagt toch overduidelijk door naar zeer positief. Het boek is een must voor alle studenten en onderzoekers die zich bezighouden met universiteits- of educatieve geschiedenis in het algemeen of meer specifiek de geschiedenis van de medische wetenschappen en de circulatie van medisch-wetenschappelijke kennis. Ook op de boekenplank van historici die geïnteresseerd zijn in migraties en patronen van mobiliteit in de Nieuwe Tijd, mag *Centres of Medical Excellence?* niet ontbreken.

Vincent Van Roy, FWO Vlaanderen en Universiteit Antwerpen

Vlad Alexandrescu et Robert Theis (éds.), *Nature et surnaturel. Philosophies de la nature et métaphysique aux XVIe-XVIIIe siècles* (Hildesheim, Zürich, New York: Georg Olms Verlag 2010). 199 pp., ISBN 978-3-487-14384-2. € 34,80.

Les treize articles qui composent ce volume collectif sont, pour la plupart, issus d'un colloque qui s'est tenu en 2008 à Luxembourg. L'objectif est d'explorer les traitements philosophiques des rapports entre la nature et le surnaturel. Ce dernier terme renvoie aussi bien au concept de Dieu qu'aux interventions divines dans la nature ou, plus largement, à ce qui excède une approche purement immanentiste ou physicienne de la nature (la métaphysique, la théologie, la spiritualité, la morale). Il s'agit notamment d'envisager comment certaines données métaphysiques ou scientifiques suscitent, entre le seizième et le dix-huitième siècles, de Jean Fernel à Kant, de nouvelles conceptions philosophiques des rapports entre le divin, le surnaturel ou l'extranaturel d'une part et la nature d'autre part (par exemple par la naturalisation du surnaturel ou l'infusion persistante, mais sous de nouvelles formes, du surnaturel dans la nature). L'ouvrage fait surtout la part belle aux auteurs du

dix-septième siècle (Bacon, Descartes, Boyle, Spinoza et Leibniz notamment). Du fait des dimensions nécessairement limitées de cette recension, nous ne donnerons un aperçu plus détaillé que d'une partie des contributions de cet ouvrage.

Dans 'Jean Fernel on Divine Immanence and the Origin of Simple Forms', Andreas Blank montre la permanence, dans la philosophie naturelle de Fernel, de la possibilité d'une action divine dans la nature par l'intermédiaire d'un *spiritus* émanant de Dieu. Paolo Rubini, dans 'Erklärung der Wunder im Spätaristotelismus: Pietro Pomponazzis *De Incantationibus*', aborde de façon méthodique le statut problématique du miracle dans la philosophie naturelle d'inspiration aristotélicienne. Il montre comment Pomponazzi s'éloigne de Thomas d'Aquin en voulant donner une description hylémorphique de tous les miracles et en les réintégrant pleinement à la philosophie naturelle.

L'article de Vlad Alexandrescu, intitulé 'L'impact de la question eucharistique sur l'individualité du corps physique chez Descartes', s'appuie sur une note de Descartes pour établir un rapprochement intéressant entre le traitement cartésien de l'eucharistie, la pénétrabilité des corps et la notion de corps glorieux (dont le sens théologique aurait pu être davantage explicite). Il en tire une hypothèse génétique originale quant à la théorie eucharistique cartésienne, tout en présentant une conception plutôt déflationniste de cette dernière dans son rapport à l'orthodoxie catholique sur la transsubstantiation.

'L'homme, cartésien et thomiste' de Lucian Petrescu resitue la conception cartésienne de l'âme et son rapport à l'unité de l'homme dans le contexte de discussions théologiques et montre avec précision que Descartes s'appuie sur une conception davantage thomasienne qu'aristotélicienne de l'âme comme forme substantielle de l'homme. Les articles de Dana Jalobeanu (sur Bacon), Adina Ruiu (sur Jacques Lambert) et Sorana Corneanu (sur Boyle) donnent trois aperçus de la façon dont la nouvelle philosophie naturelle peut servir, pour les auteurs du dix-septième siècle, à produire une régénération morale et religieuse de l'homme.

Dans "As Long as there are Squirrels there will be Dancing Machines": Leibniz on Biological Species', Justin Smith prouve, de façon détaillée et convaincante, que Leibniz s'efforce de transposer dans un cadre mécaniste une conception 'pré-moderne' selon laquelle chaque espèce vivante tirerait sa réalité d'une fonction ou d'une activité propre qui en serait la cause finale.

L'extension très large qui est accordée au surnatu-

rel dans ce volume permet une approche intéressante par sa diversité et suggère que certaines formes de surnaturel en remplacent d'autres au fur et à mesure que se construit la science moderne. A cette époque, la causalité divine par rapport à la nature peut ainsi se retrouver externalisée et affaiblie ou au contraire renforcée et renouvelée. Ce qui fait l'originalité de l'ouvrage, c'est-à-dire sa perspective large, conduit cependant à un certain affaiblissement en compréhension de la notion de surnaturel. Dans cette perspective, l'*Index rerum* se révèle utile, mais il aurait sans doute été souhaitable de trouver également, à la fin de l'ouvrage, une conclusion qui récapitule l'apport spécifique de chaque article et s'efforce de dégager de façon synthétique les grandes lignes de ces rapports entre nature et surnaturel à l'époque moderne pour en marquer à la fois les évolutions et les permanences.

Delphine Bellis, Université d'Utrecht

Siegfried Huigen, Jan L. de Jong and Elmer Kolfin (eds.), *The Dutch Trading Companies as Knowledge Networks* [Intersections 14] (Leiden, Boston: Brill 2010). Xxiii + 441 pp., ISBN 978-90-04-18659-0. €99,00.

Deze bundel wil laten zien dat tussen 1600 en 1800 de Nederlandse handelscompagnieën van Europees belang waren voor het verwerven en doorgeven van wetenschappelijke kennis over de buiten-Europese wereld. Volgens de inleiding vormt dit werk door zijn Europees bereik en uitbreiding tot de achttiende eeuw een aanvulling op Harold Cook's *Matters of Exchange*. De zeventien auteurs, afkomstig uit de Nederlandse, Franse, Duitse en Angelsaksische academische wereld, schenken bovendien naast natuurhistorische onderwerpen ook aandacht aan thema's uit de mens- en geesteswetenschappen, iets wat eerder gebeurde in Donald Lach's en Edwin Van Kley's *Asia in the Making of Europe*. In overeenstemming met het karakter van *Intersections* streven zij een interdisciplinaire benadering na. Negen van hen afficheren zich primair als taal- en letterkundigen, twee als kunsthistorici, vijf als historici, één als wetenschapshistoricus.

Het prijzenswaardig gebrek aan hokjesgeest heeft in dit geval echter geleid tot een buitengewoon heterogene verzameling van geschiedenissen, hoewel keurig gespreid over de zeventiende en achttiende eeuw en over Azië, Afrika, Amerika en vooral Europa. De redacteurs kondigen de bijdragen aan als 'case studies'. Onduidelijk blijft evenwel welke meer algemene theorieën of modellen de specifieke gevallen gerecht worden te ondersteunen of te weerspreken.

Zo wekt om te beginnen alleen al de titel *The Dutch Trading Companies as Knowledge Networks* verkeerde verwachtingen. Hogere compagniesdienaren verzamelden ambtshalve geografische, commerciële en politieke informatie die voor de organisatie van belang was. Zij legden dit vast in journalen, generale missives, memories van overdracht, landbeschrijvingen, kaarten, kustprofielen en soms ook meer uitvoerige en kunstzinnige afbeeldingen. Deze in de organisaties verankerde vormen van kennisverwerving en -verwerking komen in deze bundel echter niet als zodanig aan de orde, een gemiste kans. Het gaat de auteurs om kennis die compagniesdienaren op eigen houtje, zij het soms met steun van een gouverneur of directeur *in patria*, verzamelden en verbreidden. Bij het in circulatie brengen van hun kennis in Europa maakten de compagniesdienaren gebruik van hun persoonlijke netwerken van familie, vrienden en opdrachtgevers en van het in de Republiek hoogontwikkelde uitgeverijbedrijf. In de artikelen die over dit onderwerp gaan, spelen de compagnieën als kennisnetwerken nauwelijks een rol.

Het achterliggende idee van de interdisciplinaire benadering zal wel zijn geweest dat de verschillende soorten netwerken de aard van de verzamelde en in circulatie gebrachte kennis sterk bepaalden. Het is dan ook jammer dat slechts een paar auteurs deze kwestie aan de orde stellen. Het meest nog doet dit Julie Berger Hochstrasser in haar bijdrage over Maria Sibylla Merian. Zij liet zich inspireren door het werk van de Franse wetenschapssocioloog Bruno Latour en de kritiek daar op van de Amerikaanse 'science educator' Andrew Di Sessa. Anderen verwijzen terloops naar Michel Foucault en Peter Burke.

Sommige auteurs blijken geïnteresseerd in mondeling doorgegeven kennis en de informatie verbonden aan memorabilia. De figuren die zij opvoeren behoren niet tot de 'people with a scholarly interest', die de inleiding ons in het vooruitzicht stelt. Dergelijke bijdragen roepen de vraag op welke voorstellingen de deelnemers aan dit project zich maakten van de relaties tussen wetenschappelijke en andersoortige kennisnetwerken. De bijdrage van Adrien Delmas over de zestiende-eeuwer La Poplinière roept een vergelijkbaar probleem op. Zijn ideeën over een meer volmaakte geschiedschrijving mogen enige invloed hebben gehad op wat compagniesdienaren bewoog bij het verzamelen van kennis, maar zo waren er talloze intellectuele precondities. Bij een enigszins zorgvuldige omschrijving van het onderwerp van de bundel zouden die systematisch in kaart zijn gebracht.

Wie zich niet te zeer laat hinderen door de onduidelijke opzet van de bundel treft enkele interes-